

AZ AGRESSZIÓ ELUTASÍTÁSA FICHTE JOGFILOZÓFIÁJÁBAN ÉS ETIKÁJÁBAN

HANKOVSKY TAMÁS

Annak ismeretében, hogy jénai társadalomfilozófiájában¹ Fichte a Rousseau-i általános akaratig jut, etikájában pedig addig az állításig, hogy tökéletesen soha meg nem valósítható végső célunk az „egyén teljes megsemmisülése, s beolvadása az ész abszolút formájába vagy istenbe”² nem okozhat meglepetést, hogy elutasítja azt a magatartásformát, amelyet – bár ő maga sehol nem használja ezt a szót – agressciónak is nevezhetünk, vagyis a másik emberrel szemben ellenséges, számára hátrányos önérvényesítést. A kérdés legfeljebb az lehet, hogy annak a tudománytanak az elveiből, amely köztudottan az én fogalmára épül, és amelyet szubjektív idealistaként szokás aposztrofálni, hogyan következhetnek a másik embert a szubjektum önkényével szemben szigorúan védő filozófiai megfontolások. A következőkben ezt szeretném vázlatosan megválaszolni. Tanulmányom a bevezető után két részre oszlik majd, mert két különböző gondolatmentet kell bemutatnom, annak megfelelően, hogy Fichte társadalom- és jogfilozófiája teljes mértékben független az etikájától.³ Fichte, aki az utolsó jelentős filozófus volt, aki természetjog címen könyvet írt, egyben az első német filozófus is volt, aki jogfilozófiáját nem az erkölcsi törvényből kiindulva alkotta meg. Elsősorban az tette lehetővé, hogy a jogot ne az erkölcsre alapozza, hogy módja volt valami másra alapozni, mégpedig magára a tudománytanra, amelyre az erkölcs-tana is épül. A most tárgyalandó könyvek címe egyértelműen jelzi ezt a viszonyt: *A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint*, illetve *Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján*. Az előbbi 1795-ben keletkezett, és

¹ Ahol lehet, Fichtét a magyar fordítás alapján idézem, de lehetőség szerint a két kanonikus kiadás (GA és SW) adatait is megadom.

GA: Reinhard Lauth et al (szerk.): *Johann Gottlieb Fichte. Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*. Stuttgart, Frommann-Holzboog, 1962–2010.

SW: Immanuel Hermann Fichte (szerk.): *Fichtes Werke*. Berlin, de Gruyter. 1971.

² Fichte: *Az erkölcsstan rendszere a tudománytan elvei alapján*. (ford. Berényi Gábor) In Fichte: *Az erkölcsstan rendszere*. Budapest, Gondolat, 1976. 75–474; 236 (GA I,5,142, SW IV,151) A fordítást módosítottam.

³ Fichte: *A természetjog alapja, a tudománytan elvei szerint*. (Részelt) (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 147–236; 191 (GA I,3,359, SW III,54)

1796–77-ben (Kant jogfilozófiájánál korábban) jelent meg, az utóbbi jórészt 1797-ben íródott, és a következő év elején látott napvilágot.

Fichte 1794–95-ös főműve, *A teljes tudománytan alapja*, amelyre e két könyv támaszkodik, „az általában vett szubjektivitás elméletét”⁴ fejtette ki, és azokat a képességeket (elméleti és gyakorlati ész, produktív képzelőerő, szemlélet, érzés stb.) vezette le, amelyek a szubjektivitás mint olyan végső lehetőségi feltételeit képezik. Egy olyan én képe bontakozik ki lapjain, aki mindenestül önmeghatározásától függ, aki „az, aminek tételezi magát, és annak tételezi magát, ami”.⁵ Egy ilyen ént méltán nevezünk abszolútnak. Ám Fichte célja már ebben az alapokat lefektető műben sem valami emberfeletti valóság leírása volt, hanem az, hogy az individuális és véges emberi szubjektivitás szerkezetének egyik aspektusát mutassa be. Így amit az abszolút énről állított, azt bizonyos értelemben vagy bizonyos mértékig minden emberre érvényesnek tekintette. Most, amikor a gyakorlati filozófiához sorolható témával kell foglalkoznunk, erről elég annyit megjegyezni, hogy az abszolút én *eszményként* áll, illetve *kell*, hogy álljon minden egyes ember előtt. Amennyiben valamennyien egy én vagyunk, tehát amennyiben az énség struktúráját mutatjuk fel, nekünk is önmagunkat kell meghatározunk, önmagunktól és egyre inkább csak önmagunktól kell függenünk. Mivel azonban végesek vagyunk, és a rajtunk kívül levő világtól is függünk, az előttünk álló célt csak úgy közelíthetjük meg, ha mindent, ami rajtunk kívül van, szabad önmeghatározásunknak vetünk alá, ha mindent olyanná alakítunk, hogy benne közvetett módon csak önmagunktól függjünk.⁶

A most tárgyalandó fichtei jogfilozófia és erkölcsstan ezt az emberképet dolgozza ki teljesebben, és az agressziót azért utasítja el, mert – jóllehet más-más módon – ellentétesnek találja ezzel az emberképpel.

AZ AGRRESSZIÓ ELUTASÍTÁSA A TERMÉSZETJOGBAN

Ha a külvilágban, amelytől ténylegesen függök, de amelytől nem szabadna függenem, amennyiben én egy én vagyok, más énszerű lények is volnának, akkor szükségképpen összeütközésbe kerülnek velük, mert ők természetesen

⁴ Fichte: Levél Reinholdhoz (1795. 4. 28.). In Johann Gottlieb Fichte – Carl Leonhard Reinhold levelezése. (ford. Weiss János) In *Magyar Filozófiai Szemle* 48 (2004) 1–2. 27–195; 72. (GA III,2,314–315)

⁵ Fichte: A teljes tudománytan alapja. 1–3. §. (ford. Hankovszky Tamás) In *Magyar Filozófiai Szemle* 55 (2011) 3. 9–30; 13 (GA I,2,260, SW I,98)

⁶ Az én fogalmáról lásd: Hankovszky Tamás: *Fichte korai tudománytanának alap-gondolata. Transzcendentális filozófia és antropológia*. Budapest, L'Harmattan – Könyvpont, 2014. 17–53.

nemhogy azt nem fogadhatnák el, hogy tőlem függenek, hanem saját önmeghatározásuk érdekében engem is függőségbe akarnának taszítani. Ha így volna, ezt a konfliktust és a beléködölt agressziót bizonyára a jogok kölcsönös korlátozásával kellene megoldani. Fichte is így oldja meg, de mivel gyakorlati filozófiájában is meg kíván maradni a transzcendentálfilozófia talaján, az én fogalmából előbb le kell vezetnie a jog fogalmát, sőt, azt is, ami oly magától értődőnek tűnik, hogy az én külvilágában más énszerű lények is vannak. A transzcendentális filozófia a világ teljes magyarázatára törekszik, és kiindulópontján, az énen kívül mindent csak akkor fogadhat el valóságosnak, ha transzcendentális dedukcióval az én mivolt szükségyszerű lehetőségi feltételeként tudja felmutatni.⁷

Akármi legyen is egy ember mint véges én, mindenképpen öntudatnak is kell lennie. Fichte transzcendentális kérdése tehát az, mi a szükségyszerű lehetőségi feltétele annak, hogy valaki öntudatra jusson. Ha az ember szabad, és ez a lényegéhez tartozik, akkor az öntudatban, amelyben mindazt tudunk kell, amik vagyunk, csak szabadon cselekvő lénynek találhatjuk magunkat. Bár a részletekre most nem térhetek ki, Fichte valóban képes levezetni, hogy az eredeti öntudatban szabadon cselekvőként, pontosabban akaróként (nem pedig megismerőként) pillantjuk meg magunkat.⁸ Az öntudat azonban a végességünkről is minden kétséget kizáróan tanúskodik. E végességet abban éljük meg, hogy szabad cselekvésünk egy ponton gátlást szenved. A tudománytan ezt a gátlást a nem-én fogalma segítségével magyarázza. Ahol a cselekvésünk gátlást szenved, oda egy tőlünk független tárgyat tételezünk. Ezáltal a korlátozott szabad cselekvés tudata – az öntudat – a külvilág transzcendentális dedukciójának alapjává válik, hiszen a korlát nem volna valódi korlát, ha a cselekvésemet én magam korlátoznám. Így korlátozottságom tudata egy rajtam kívüli tárgyra utal.

E transzcendentális dedukció innen egy nehézség feltárása és megoldása révén halad tovább. A tőlem különböző tárgyakat egyelőre csak egy konkrét akarati aktus végrehajtásának korlátjaként vezettük le. Akarásomnak, és így öntudatomnak azonban az is szükségyszerű lehetőségi feltétele, hogy legyen egy tárgy, amelyről már az aktus végrehajtása *előtt* képzetet alkottam, és amelynek valamelyik tulajdonságát módosítani kívántam. E tárgy az eddigiek értelmében csak egy *korábbi* cselekvésem korlátjaként adódhatott a számomra. Ám mivel ennek a korábbi cselekvésnek is valamilyen tárgyra kellett irányulnia, és így tovább, Fichte szerint csak úgy kerülhetjük el a cselekvéseim

⁷ Vö. Fichte: *Tudománytan nova methodo*. (ford. Weiss János) Pécs, Jelenkor, 2002. 161 (GA IV,3,481)

⁸ Fichte: A természetjog alapja. 149–153 (GA I,3,329–332, SW III,17–20)

és a célként választott tárgyaim egymásutánjából álló végtelen regresszust, vagyis csak úgy leszünk képesek befejezett és teljes magyarázatot adni az öntudatra, ha valahol a sorban egy olyan tárgyat tételezünk fel, amelyek *egyszerre* céлом és cselekvésem. Mivel van öntudat, biztos, hogy van ilyen tárgy, mert ez a tárgy az öntudat lehetőségi feltétele. De azon túl, hogy tudjuk, hogy van, vajon el is gondolható-e ez a tárgy? Fichte szerint igen. Gondoljuk csak el magunkat úgy, mint akit valaki felszólít, hogy határozza el magát valamilyen cselekvésre, vagy ahogyan Fichte mondja, mint aki önmeghatározásra van meghatározva!⁹ Ha ezt tesszük, olyasmit gondolunk el, aminek olyan adottsága van, amelyet – ahogy ez a tárgyak esetében lenni szokott – egyszerűen csak találunk rajta. Mivel azonban az a meghatározás, amelyet e tárgyon, önmagunkon, találunk, nem más, mint hogy önmagát kell meghatároznia, egyszerűen mind olyannak is találjuk magunkat, mint aki szabadon fog cselekedni.¹⁰

Míndezek Fichte szerint azt bizonyítják, hogy minden öntudatos, tehát szabad cselekvésünk minden tudatának az a feltétele, hogy egyszer szabad cselekvésre szólítottak fel bennünket. Erre azonban csak olyan lény lehetett képes, aki fogalmat alkotott a szabadságunkról, és aki ennek megfelelően maga is szabad. Ezt a következtetést annak is le kell vonnia, akit felszólítottak, különben nem értelmezhetné éppen a szabadságára apelláló felszólítás-ként azt a magatartást, amelyet a másik részéről tapasztal. Transzcendentális dedukció erősíti meg tehát azt a természetes hitünket, hogy létezik rajtunk kívül legalább egy eszes lény. Így nem önkényes és alaptalan az sem, amikor bizonyos viselkedésformák láttán, amelyeket magunkban a szabadság és az eszeség folyományának tartunk (sőt már az emberi alak láttán is),¹¹ további lényeket is magunkhoz hasonlóan eszesnek és szabadnak ismerünk el.

Aki a másikat csak felszólítja, de nem próbálja kényszeríteni, az önkorlátozást hajt végre.¹² Lemond bizonyos cselekvésekről, és éppen ez az, amiből a szabadságára lehet következtetni, hiszen „csupán az erőnek fogalmak által történő mérséklése a csalhatatlan [...] kritériuma [az] észnek és [a] szabadságnak”.¹³ Ahhoz, hogy akit felszólítottak, meggyőzze a másikat arról, hogy az nem tévedett, amikor szabadnak tartotta őt, és így is bánt vele, vagyis Fichte terminológiájával szólva elismerte őt, nem elég csak eleget tennie a felszólí-

⁹ Vö. Fichte: A természetjog alapja. 167 (GA I,3,342, SW III,32–33)

¹⁰ Az itt röviden összegzett gondolatmenet részletes elemzését lásd: Hankovszky Tamás: „Az eredeti öntudat énje”. Fichte az emberi öntudat gyökeréről. In Garaczi Imre – Kalmár Zoltán (szerk.): *Pro Philosophia Évkönyv 2015*. Veszprém, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, 2015. 23–39.

¹¹ Vö. Fichte: A természetjog alapja. 219 (GA I,3,377, SW III,76–77)

¹² Fichte: A természetjog alapja. 179 (GA I,3,351, SW III,43)

¹³ Fichte: A természetjog alapja. 181–182 (GA I,3,352, SW III,45)

tásnak, hiszen szabad döntés vezetne ahhoz is, hogy nem tesz eleget neki.¹⁴ Szabadságának ő is csak úgy adhatja tanújelét, ha önkorlátozóan viselkedik, és maga is lemond az erőszakról a másikkal szemben. Ha ezt nem teszi, okot ad arra, hogy az első felszólítás és elismerés után a továbbiakban már ne bánjanak vele szabad lényként. Mindez azonban fordítva is igaz. Hiába bizonyította egy alkalommal a szabadságát a felszólítást tevő, ha később nem viselkedik szabad lényként, akkor nem várhatja el, hogy ilyenként bánjanak vele. Hosszabb távon tehát egyik „sem tudja a másikat elismerni, ha kölcsönösen nem ismerik el egymást, és egyik sem tud a másikkal mint szabad lényvel bánni, ha kölcsönösen nem így bánnak egymással.”¹⁵ Fichte a jogviszonnyal azonosítja azt az „eszes lények között levezetett viszonyt, hogy a maga szabadságát mindegyiknek korlátoznia kell a másik szabadsága lehetőségének fogalmával, azzal a feltétellel, hogy az előbbi szintén korlátozza a maga szabadságát a másik szabadságának lehetőségével.”¹⁶ Ezzel az utolsó lépést is megtette a jog fogalmának dedukciójában, mégpedig „úgy, ahogy kellett, a priori úton, vagyis az ész tiszta formájából”, az énből kiindulva mutatta ki, hogy az „öntudat magát a jog fogalmát is feltétezi.”¹⁷

Még ha el is fogadjuk ezt a dedukciót, akkor is kérdéses, hogy miért kellene tisztelnie valakinek a másik jogait, ha történetesen megteheti, hogy azokat semmibe véve érvényesítse önmagát. Fichte etikától függetlenített jogfilozófiájában látszólag semmi sem szól emellett, az ellenkezőjét viszont komoly érv támogatja. Mint láttuk, az abszolút én azt az eszményt állítja minden ember elé, hogy csak önmagától függjön, és hogy azáltal váljék egyre inkább azonossá önmagával, hogy mindent, ami rajta kívül van, saját önmeghatározása szolgálatába állít. Ebből inkább látszik következni akár még az agresszió jóváhagyása is, mint az, hogy valaki saját szabadságát valaki más javára korlátozza. Ráadásul Fichte többet tulajdonít dedukciójának, mint amennyit az valóban teljesít. Az öntudatnak ugyanis csak az első felszólítás és annak megértése – vagyis egyetlen kölcsönös elismerés – a lehetőségi feltétele, nem pedig az, hogy a felek ez után is jogviszonyban maradjanak egymással, nem beszélve a többi emberről, akik nem járultak hozzá az öntudat születéséhez. Úgy tűnik, aki egyszer öntudatra jutott, akár egy lakatlan bolygón is énként létezhet tovább, a többi emberre öntudata feltételeként többé nincs szüksége.

¹⁴ Fichte: A természetjog alapja. 168–169 (GA I,3,343, SW III,34)

¹⁵ Fichte: A természetjog alapja. 179 (GA I,3,351, SW III,44)

¹⁶ Fichte: A természetjog alapja. 190 (GA I,3,358, SW III,52)

¹⁷ Fichte: A természetjog alapja. 190 (GA I,3,358, SW III,52–53)

Két oka lehet mégis, hogy jogviszonyra törekedjen velük. A kevésbé prózai az, hogy mivel a tudománytan „én = én”¹⁸ alaptételében szereplő abszolút én tökéletesen azonos önmagával, az embernek is annak kell lennie. Ha egyszer felismerte valakinek a szabadságát, akkor az önmagához való hűség – a következetesség – jegyében szabad lényként is kell bánnia vele, míg csak az illető ennek ellenkezőjére nem ad okot. Cselekvése nem mondhat ellent saját felismerésének.¹⁹ És mivel Fichte szerint mindenkit szabad vagy legalábbis szabadságra képes lénynek kell tartanunk, akinek emberi alakja van, a felismerés és a tett összhangja megköveteli, hogy a szabadságunkat korlátozzuk a javára. A másik ok, ami kizárhatja, hogy agresszíven lépünk fel valakivel szemben, ha az erőviszonyok körültekintő mérlegeléséből az következik számunkra, hogy nem volna érdemes így fellépni. Egy jól szervezett államban biztosan erre a következtetésre jutunk. Az erőszakot egyszerűen azért is kerülnünk kell tehát, mert nem kifizetődő. Ha békében és biztonságban akarunk élni, mindig okot kell adnunk rá, hogy szabad lénynek tekintsenek minket, és ezt csak szabadságunk korlátozásával tehetjük meg.

AZ AGRESSZIÓ ELUTASÍTÁSA AZ ERKÖLCSTANBAN

Fichte filozófiája radikálisan monista, amennyiben mindent egyetlen elvre vezet vissza. Közismert, hogy ez az elv a jénai filozófiájában nem a lét, hanem az én, amelyet mindenki felfedezhet magában, de amely a tudománytan princípiumaként túl van az individuális énen, és ha a maga tisztaságában tekintjük, akkor nem más, mint az abszolút én. Ez az én tiszta és korlátlan tevékenység. Nem tevékeny dolog (*res agitans*), és nem is egy dolog tevékenysége, hanem maga a tevékenység. A lét, amelynek az abszolút én semmi helyet nem hagy maga mellett, csak a véges én számára jelentkezik, amely annyiban véges, hogy a tevékenysége gátlást szenved. Gátoltsága okát maga a véges én, az ember egy tőle független létező hatásának tulajdonítja, a filozófus azonban ezt a létezőt teljes egészében, tehát anyaga és formája tekintetében is az énből magyarázza.²⁰

Fichte monizmusa az etikában is érvényre jut. A rossz, mint például az agresszió, végső elemzésben nem az énnel szembeni princípiumból, mond-

¹⁸ Fichte: A teljes tudománytan alapja. 1–3. §. 11 (GA I,2,257, SW I,94)

¹⁹ Vö. Fichte: A természetjog alapja. 184–187 (GA I,3,354–356, SW III,48–50) Vö. Hankovszky Tamás: Bizalom vagy biztonság? Fichte a természeti állapot fenntarthatatlanságáról. In Laczkó Sándor (szerk.): *Lábjegyzetek Platónhoz 13. A bizalom* Szeged, Pro Philosophia Szegediensi – Magyar Filozófiai Társaság – Státus Kiadó, 2015. 191–200; 196–198.

²⁰ Vö. pl. Fichte: Az erkölcsstan rendszere, 131–132 (GA I,5,65, SW IV,54)

juk, az anyagi test hajlamaiból, és nem is valamiféle léthiányból fakad, hanem éppúgy az énből magyarázandó, mint ahogyan a jó is. Ahhoz, hogy ilyen ellentétes dolgokat vezessünk le az énből, valamilyen kettősségnek kell rejlenie benne. Fichte valóban számos kettősségét írja le. Ilyen például az individuális, véges én, illetve az abszolút én szembenállása, az elméleti és a gyakorlati én különbsége, az az én öntudat-jellegével összefüggő tény, hogy egyszerre szubjektum és objektum, vagy az, hogy az én nemcsak cselekvés, hanem egyszersmind e cselekvés tudata is. Ezek és más kettősségek tág teret nyitnak Fichte előtt az analízisre, vagyis különböző megkülönböztetések tételére, és a szintézisre, az így megkülönböztetett aspektusok változatos összekapcsolására. Az ebből kibomló szövevényes rendszert nincs most mód részleteiben is felvázolni, be kell érnem azzal, hogy csak a legfontosabb gondolati lépéseket mutatom meg, amelyek alapján az agresszió e rendszerben elutasítható.

Kiindulópontként, mint a jénai tudománytanban mindig, most is az én fogalmának kell szolgálnia. Az ént most mindenek előtt úgy kell számításba vennünk, mint ami önmagát eredetileg az akarásban valósítja meg. Az akarás végső gyökerét, miértjét Fichte „*az abszolútra irányuló abszolút tendenciában*”²¹ találja meg. Még a véges én is arra irányul, hogy abszolút legyen. Ha reflektálunk erre a tendenciára, akkor olyan ösztönként jelentkezik, amely az ént cselekvésre ösztönzi.²² Ennek az alapvető ösztönnek vagy – ahogy Fichte olykor nevezi – ösöztönnek sokféle megnyilvánulási formája van, ezeket azonban csak a reflexió különíti el egymástól. Objektíven, vagyis a reflexiótól függetlenül mind azonos egymással. A reflexió azonban az én esetében, amely egyszersmind öntudat is, nem esetleges dolog, amely utólag járulna az énhez. Az én szubjektum is és objektum is. Mint szubjektum annak találja magát, ami. Az ösztönök sokfélesége és egymáshoz való viszonya tehát az énhez tartozik, és a reflexió olyannak találja őket, mint amelyek a szabadságtól függetlenül is megvannak az énből. Mivel azonban „*természetnek*”²³ nevezzük, ami a szabadságtól függetlenül áll és meghatározott, az ösztönök az én természetéhez tartoznak. Bennük maga az én mint cselekvő és mint az abszolútra irányuló tendencia valósul meg.

Az emberben levő ösztönök, amelyeket ki-ki megfigyelhet magában, és amelyeknek enged, vagy amelyeknek ellenáll, mind az én eredeti ösztöneinek megnyilvánulásai. A tudománytan magyarázata szerint az ösztönök végső elemzésben egyáltalán nem a szellemi természetünkkel ellentétes anyagi

²¹ Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 104 (GA I,5,45, SW IV,28) A fordítást módosítottam.

²² Vö. Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 117 (GA I,5,54, SW IV,40)

²³ Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 189 (GA I,5,108, SW IV,109)

valóságunkhoz tartoznak. Maga a test sem ellentétes az énnel, hanem az én gátoltságának érzéséből magyarázott anyagi világnak az a része, amelyben az én közvetlenül hatni tud.²⁴ Vannak ösztöneink, amelyek az empirikus szubjektum számára egyáltalán nem tudatosulnak. Ilyenek vezérlik például az emésztést. Mások tudatosulnak, mint az, amely az éhség jelenségében ad hírt magáról. Amikor ez utóbbiakat tudatosan elégtűjük ki, Fichte szerint formális értelemben szabadok vagyunk. „Amit tudatosan tesztek, azt e szabadság révén teszem. Ezért elképzelhető, hogy valaki kivétel nélkül minden természeti ösztönét követi, és mégis szabad a szónak ebben az értelmében, feltéve, hogy tudatosan és nem mechanikusan cselekszik. Hiszen cselekvésének végső alapja ekkor nem a természeti ösztön, hanem a természeti ösztön tudata.”²⁵

Van azonban a szabadságnak egy magasabb foka is, amelyet Fichte anyaginak nevez. Ez is egy ösztönrel függ össze, de olyannal, amely „*a szabadságra irányul[...] a szabadság kedvéért*”.²⁶ Nem arra ösztönöz, hogy ezt vagy azt a célt elérjem, hogy erre vagy arra a célra törekedjem, hanem hogy minden kívánatos tárgytól független tiszta öntevékenység legyek. Ha ilyen értelemben vagyunk szabadok, akkor sem tudjuk olyan cselekvésre elhatározni magunkat, amelynek tárgyát ne valamilyen ösztön állítaná elénk, de nem teszünk meg mindent, amit az ösztön diktál. Ilyenkor tehát nemcsak tudatosítjuk a természeti ösztön működését, mint a formális szabadság esetében, hanem amit teszünk – vagyis a cselekvés „anyaga” –, az is részben más lesz, mint ha szabadjára engednénk az ösztöneinket. Tevékenységünk ilyenkor valamilyen fogalom, általában véve pedig az erkölcsiség elve fennhatósága alatt áll. Fichte szerint az „erkölcsiség elve az intelligencia azon szükségszerű gondolata, hogy szabadságát kivétel nélkül mindig az öntevékenység fogalma alapján kell meghatároznia.”²⁷ A maga formális mivoltában az erkölcsi törvény sem ír tehát elő mást, mint amire az ösztönök is sarkallnak. A törvény és az ösztönök egyaránt az én öntevékenységére irányuló tendenciáján alapulnak. Azonosnak kell lennem magammal, nekem magamnak kell a cselekvésem elvének lenni, kizárólag én határozhatom meg magamat a cselekvés közben, mivel pedig az én nem más, mint cselekvés, *mindenestül* önmagát kell meghatároznia, önmagától kell függenie.

Már csak egy lépés van hátra, hogy megértsük, miért kell Fichte etikája szerint elutasítani az agressziót. Kétségtelen, hogy ez a magatartásforma lé-

²⁴ Fichte: A természetjog alapja. 195–199 (GA I,3,361–363, SW III,56–59)

²⁵ Fichte: Az erkölcsan rendszere. 218 (GA I,5,129, SW IV,135) A fordítást módosítottam.

²⁶ Fichte: Az erkölcsan rendszere. 223 (GA I,5,132, SW IV,139)

²⁷ Fichte: Az erkölcsan rendszere. 137 (GA I,5,69, SW IV,59)

nyünk magjából, énségünkéből következik, és azt célozza, hogy minden külső befolyástól mentesen kizárólag önmagunktól függjünk. Sőt, ha valaki tudatosan teszi, amire agresszív ösztönei sarkallják, formális értelemben még szabadnak is mondható. Ám a szabadság magasabb rendű, erkölcsileg releváns fogalma, az anyagi szabadság értelmében az ilyen ember mégsem szabad, mégsem öntevékeny. Öntevékenységre tör ugyan, de nem az öntevékenységek az erkölcsi törvényben adott fogalma alapján, hanem az ösztönei indítására. Ha az öntevékenység *fogalma* vezet, ha tudattal teljesen uralom a tetteimet, akkor két okból sem fordulhatok agresszíven a másik ember ellen. Az egyik okot már korábban is láttunk, Fichte ugyanis gyakorlatilag megismétli a *Természetjog* érvelését az etikában is. Mivel a másik ember az énség feltétele, az ő kárára nem lehet ellentmondás nélkül az én tökéletes megvalósítására törekedni.²⁸

A másik ok a tudománytan mélyebb alapjaival kapcsolatos. E rendszernek „az az alfája és ómegája, [...] abban áll egész lényege, hogy az individualitást elméletileg felejtjük el és gyakorlatilag tagadjuk meg”.²⁹ Ez azért lehet így, mert „én-voltunk és az individualitás nagyon különböző fogalmak”.³⁰ Fichte az én fogalmát eleve csak azokra számítva vezette be, „akik képesek elvonatkoztatni *saját énjüktől*”.³¹ A másik ember, aki ellen az agresszió irányul, éppúgy az abszolút ént jeleníti és valósítja meg, mint én magam. Amikor azt mondjuk, hogy az én egyre teljesebb, egyre tisztább megvalósítása a célom, akkor nem az én énemre kell gondolni, hanem arra a személyfeletti, abszolút éntre, amely mindenkién közös. Ezért a másiknak számomra legalább olyan fontosnak kell lennie, mint saját magamnak. Nem tekinthetem eszköznek, és még kevésbé tekinthetem megsemmisítendő akadálynak. Sőt, Fichte odáig megy, hogy kijelenti: „Minden egyed számára minden egyes másik egyed cél; egyik számára se cél viszont ő maga.”³² Ezért aki agresszíven akarja érvényesíteni önmagát, az csak individuális önmagát érvényesíti, de nem az ént. „Az erkölcsi törvény hozzám szól, s engem bíz meg végrehajtásával; célja azonban rajtam kívül fekszik.”³³

²⁸ Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 314 (GA I,5,201–202, SW IV,221)

²⁹ Fichte: Második bevezetés a tudománytanba. (ford. Endreffy Zoltán) In Fichte: *Válogatott filozófiai írások*. Budapest, Gondolat, 1981. 53–127; 126 (GA I,4,267, SW I,517)

³⁰ Fichte: Második bevezetés a tudománytanba. 112 (GA I,4,257, SW I,504)

³¹ Fichte: Grundlage des Naturrechts nach Principien der Wissenschaftslehre. In GA I,3,311–460 és GA I,4,1–165, SW III,1–385; GA I,3,313, SW III,1. (Ez a részlet nem szerepel a mű magyarra fordított részében.)

³² Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 352 (GA I,5,230, SW IV,256)

³³ Fichte: Az erkölcsstan rendszere. 352 (GA I,5,230, SW IV,255)